گوڤارا ئەکادیمی یا زانکویا نەوروز (المجلة الأكاديمية لجامعة نوروز)، پ.١٢ ژ.٤، ٢٠٢٣
حقوق الطبع والنشر ©2017. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الابداعي النسبي – CC BY-NC-ND 4. 0.
e-ISSN: 2520-789X
https://doi.org/10.25007/ajnu.v12n4a1515

ڕۆلێ مەجازا زمانی د بەرفرەهکرنا فەرهەنگا زمانێ کوردیدا خواستن وەک نموونە
لێکولینەکا وەرگرتی ژ ناما ماستەرێ

أيلاف أحمد حمد، پشکا زمانێ کوردی-کۆلێژا زمانان، زانکۆیا دهۆک، هەرێما کوردستانا عیراقێ
پ.هـ.د.هدى عبدالقادر قاسم، پشکا زمانێ کوردی-کۆلێژا زمانان، زانکۆیا دهۆک، هەرێما کوردستانا عیراقێ

پۆخته:
ئەڤ لێکولینە ل ژێر ناڤونیشانێ(ڕۆلێ مەجازا زمانی د بەرفرەهکرنا فەرهەنگا زمانێ کوردیدا خواستن وەک نموونە) تێدا مە باسێ ڕۆلێ مەجازا زمانی د بەرفرەهکرنا فەهەنگێ و پەیداکرنا واتایێن نوی د زمانێ کوردیدا کرییە، چونکی مەجازێ ب شێوەیەکێ گشتی و مەجازا زمانی ب شێوەیەکێ تایبەتی ڕۆلەکێ بەرچاڤ هەیە د دروستکرن و پەیداکرنا واتایێن نویدا، لەورا ئارمانجا سەرەکی ژ ئەنجامدانا ئەڤێ لێکولینێ دیارکرنا ڕۆلێ مەجازێ د بەرفرەهکرنا فەرهەنگا زمانێ کوردی، چونکی سەرەڕای گرنگیا مەجازێ د بوارێ ئەدەبیات و ڕەوانبێژییدا، مەجازێ گرنگیەکا زمانێژی هەیە، ئەڤی بابەتی گرنگیەکا مەزن د گەلەک بوارێن زانستێ زمانی هەیە، بۆ نموونە(فەرهەنگسازی، زاراڤسازی، واتاسازی، ...) لێکولین ل دویڤ ڕێبازا وەسفی ئێستایی هاتییە ئەنجامدان، چونکی بابەتێ لێکولینێ گشتییە، مە نموونێن پێدڤی ژ کرمانجیا سەری ــ دەڤۆکا بەهدینی وەرگرتینە، پرسیارێن سەرەکی کو د ئەڤێ لێکولینێدا مە بەرسڤا وان دای ، ئەوە رولێ خواستنێ د بەرفرەهکرنا فەرهەنگا کوردیدا هەیە؟ژ بلی پێشەکی و ئەنجامان لێکولین ل سەر دوو تەوەران هاتییە دابەشکرن، ئەوژی: تەوەرێ ئێکێ ئەڤان سەرەبابەتان بخۆڤەدگریت(مەجاز، مەجازا زمانی، جۆرێن مەجازا زمانی، پەیوەندییا دناڤبەرا ڕەوانبێژیێ و واتاسازیێ)، تەوەرێ دووێ ئەڤان سەرەبابەتان بخۆڤەدگریت(ڕێبێن بەرفرەهکرنا فەرهەنگێ، ڕۆلێ مەجازا زمانی د بەرفرەهکرنا فەرهەنگا زمانێ کوردیدا خواستن وەک نموونە).

پەیڤێن کلیل: مەجاز، مەجازا زمانی، خواستن، مەجازا سەربەست، بەرهەمهێنانا پەیڤان.

پێشەکی

- **ناڤونیشانێ لێکولینێ:** ئەڤ لێکولینە ب ناڤونیشانێ(ڕۆلێ مەجازا زمانی د بەرفرەهکرنا فەرهەنگا زمانێ کوردیدا خواستن وەک نموونە) یە، هاتیە تەرخانکرن بۆ راوەستیانێ ل سەر بابەتێ بەرفرەهکرنا فەرهەنگا زمانێ کوردی ب ڕێکا مەجازا زمانی.
- **مەودا و ڕێبازا لێکولینێ:** ئەڤ لێکولینە د بوارێ زمانڤانییێدایە و د ئاستێ لیکسیکۆلوجییێدایە و بۆ شلۆڤەکرنا بابەتی چووینە دناڤ زانستێ ڕەوانبێژییێدا، ل دویڤ ڕێبازا وەسفی ئێستای هاتییە ئەنجامدان.
- **ئەگەرێ هەلبژارتنا بابەتی:** مەجازێ ڕۆلەکێ زۆر و گرنگ د دروستکرن و گەشەکرنا پەیڤ و زاراڤێن زمانێ کوردیدا هەیە، ژبەر ئەڤێ چەندێ بیاڤێ لێکولینێ د مەجازێدا بۆ زمانی پێدڤییە، چونکی هەر وەکو د بوارێ رەوانبێژییێدا مەجازێ د فەرهەنگێدا ڕۆل هەیە، ئەڤ چەندە هۆیێ سەرەکیێ هەلبژارتنا بابەتی بوویە.
- **پرسیارێن لێکولینێ:** لێکۆلین هەولدەت بەرسڤا هندێ بکەت کا مەجازا زمانی و خواستن رول بەرفرەهکرنا فەرهەنگا زمانێ کوردیدا هەیە؟
- **ئارمانجا لێکولینێ:** ئارمانجا سەرەکی ژ ئەنجامدانا ئەڤێ لێکولینێ دیارکرنا رولێ خواستنێ وەکو هەمی ڕێکێن دیتر د بەرفرەهکرنا فەرهەنگا زمانێ کوردیدا.
- **پشکێن لێکولینێ:** ئەڤ لێکولینە ژبلی پێشەکی و ئەنجامان، دوو تەوەران بخۆڤەدگریت، تەوەرێ ئێکێ ژ ئەڤان بابەتان پێکدهێت: (مەجاز، مەجازا زمانی، جۆرێن مەجازا زمانی، پەیوەندی دناڤبەرا هەردوو زانستێن واتاسازی و ڕەوانبێژییێدا)، هەروەسان د تەوەرێ دوویێدا بەحسێ(ڕێکێن بەرفرەهکرنا فەرهەنگا زمانێ کوردی و لایەنێ پراکتیکی، ئانکو دەستنیشانکرنا ئەوان واتایێن ب ڕێکا خواستن و مەجازا سەربەست پەیدابووین)کەین.

تەوەرێ ئێکێ: مەجاز و جۆرێن مەجازا زمانی

مەجاز:

هەر ژ کەڤندا دناڤ زمانێ هەموو مللەتاندا گرنگیەکا زۆر ب مەجازێ هاتییەدان، چونکی ئێکە ژ ژێدەرێن گرنگێن دانانا بنیاتێ وێنەیێ ڕەوانبێژی، و زانایێن ڕەوانبێژیێ ب بەرفرەهی لێکولین ل سەر ئەنجامدانە و زانیاریێن گرنگ دەربارەی بابەتێ مەجازێ بەردەستکرینە، لەورا دبینین د لێکولینێن(زمانی، فەلسەفی، بیر،

جوانكاری، كومەڵناسی و سایكۆلۆجی) دا هاتییە بەحسكرن، ژبەر ئەڤێ چەندێ ئەگەر ڤەگەرینە مێژوویا مەجازێ دێ بینین، كو هەر ئێک ژ(ئەرستۆ) و (هوراس) و (سوفستائییان) لێكولین ل سەر ئەنجامدانە و ب دیتنا ئەوان مەجاز بتنێ د تێكستێن ئەدەبیدا نینە، بەلكو د زمانیدا و د ئاخڤتنا رۆژانە یا خەلكیدا هەیە و بكاردهێت، ژبەركو رێكەكە ژ رێكێن دەربرینێ و بتنێ ژبۆ مەبەستێن جوانكاریێ د ئاخڤتنێدا بكارناهێت، بەلكو ژبۆ رۆهنكرن و دەربرینا مەبەستێن ئاخڤتنكەری بكاردهێت، ئەڤ چەندە دبیتە هۆیێ گەشە و بەرفرەهكرنا زمانی.

مەجاز ژلایێ زاراڤیڤە:

مەجاز زاراڤەكێ گرنگێ زمانییە و د فەرهەنگا زمانێ مللەتاندا دهێتە دیتن.

زاراڤێ مەجازێ ب شێوەكێ ژ بەركو ژ زمانێن بیانی هاتییە وەرگێران و وەرگرتن دبینین، كو دناڤ لێكولینێن زمانڤانیدا تێكەلیەكا زاراڤان پەیدابوویە، ئانكو كو د گەلەک لێكولیناندا زاراڤێ (خواستن و میتافۆر) بەرامبەر مەجازێ بكاردهێنن هەرچەندە ئەو دبنە جۆرەک ژ جۆرێن مەجازا زمانی.

هەروەسان مەجاز ل دەڤ هەر ئێک ژ رەوانبێژان و زمانزانان یا جودایە، ل دەستپێكێ بوارێ ئەدەبی و رەوانبێژییە، ل سەر بنەمایێ خەیال و زێدەرۆییێ د وێنەكرێندا دراوەستیت، و مەجازا ل ڤێرێ مەبەستا مە پێ ئەوە، ل سەر بنەمایێ تاكە پەیڤەكێیە، نەک پێكهاتنە، ئانكو ل سەر بنەمایێ پەیڤەكا كەڤن و واتایەكا نوی دێ دهێتە دروستكرن، كو ئاماژەیێ ب هەموو واتایێن نوی بدەت، هەروەكو ئارمانج دهێنە گوهورین، ژبەركو ئارمانج ژێ یا جودایە ژ ئارمانجا رەوانبێژیێ یا كو ل دویڤ جوانكاریێ ژبۆ پركرنا بوشاییێن زمانی دكەڤیت(عبله بن محفوظ،٢٠١٥: ٥٩)، مەجاز دیاردەیەكا زمانییە، ب زمانەكێ دیاركریڤە تایبەت نینە، بەلكو دروستبوونا ئەڤێ دیاردێ پێدڤی ب پێشڤەچوونا زمانی هەیە(مهدى صالح السامرائي،١٩٧٤: ٢٦٠).

پێناسێن مەجازێ:

ژبۆ دیاركرنا مەجازێ ل دەڤ رەوانبێژان، یا پێدڤییە بزڤرینەڤە بۆ سەردەمێ یونانیان، چونكی زۆربەیا زانستان د ئەوی سەردەمیدا سەرهلدایە، مەجاز د زمانێ یونانیدا و ب تایبەتی ل دەڤ (ئەرستۆ)ی ب ئەڤی رەنگی بەحسكریە:

مەجاز ئەوە ناڤێ تشتەكێ بۆ تشتەكێ دی بكاربهێت، ئەڤەژی ب رێكا ڤەگوهاستنییە: یان ژ رەگەزی بۆ جۆری یان ژ جۆری بۆ رەگەزی یان ژ جۆری بۆ جۆری یان ب رێكا پێڤانێ(أرسطو،٢٠٠٩: ١٨٦)، كەواتە ڤەگوهاستن د مەجازێدا پێدڤییە ل سەر بنەمایێ پەیوەندیەكێ بیت، ئانكو پێدڤییە پەیوەندیەک دناڤبەرا واتایا بنەرەتا پەیڤێ و ئەو واتایا بۆ دهێتە ڤەگوهاستندا هەبیت، هەردیسان(ئەرستۆ) مەجازێ ل ژێر ناڤێ (داهێنان د شێوازی)دا بەحسكریە، ب دیتنا ئەوی شیسەر یان هوزانڤان ژبۆ گەهاندنا هزرێن نوی هەر ئێک ژ وان بەرەڤ مەجازێ دچیت، مەجاز ل دەڤ ئەوی ئەوێ دیاربوون و بلندیێ ددەتە پەیڤێ، كو ئەوا چ تشتێن دیتر نەشێن بدەنێ، ئەوژی رێكێن ئاماژەكرێنە بۆ راستییێ ب رێكا خەیالێ، كو دبنە جۆرەكێ بەلگەیان ب رەنگەكێ گشتی دهێنە وەرگرتن و ب تایبەتی ل دەڤ ئەوان كەسان ئەوێن پشتبەستنێ ل سەر هەستێن خۆ زێدەتر ژ مێشكێ خۆ دكەن، لەورا دەربرینێن مەجازی دناڤ ئاخڤتنێدا زێدەبووینە(محمد غنيمي هلال، ١٩٩٧: ٢٢٦).

(سكاكی) ب شێوەیەكێ رۆهنتر مەجاز پێناسەكریە و دبێژیت: ئەو پەیڤەیە كو(دەمێ لێكولینێدا ل جهێ ئەوێ پێ دروست نەهێتە بكارهێنان، بۆ واتایەكا دی بهێتە بكارهێنان، لگەل هەبوونا قەرینەیەكێ كو رێگرە ژ ئەوێ چەندێ بۆ واتایا خۆ یا دروست بكارهاتبیت)(سكاكی، ١٩٨٧: ٣٥٩)، ئەڤ پێناسە یا گشتگیرە، ئەوژی ئەوە كو مەجاز پەیڤەكە ل جهێ خۆ یێ دروست ب كارناهێت، هەروەسا قەرینەیەک دەستنیشانكریە كو رێگرە ژ هندێ بۆ واتایا دروست بكاربهێت.

(گورگانی) دەربارەی مەجازێ دبێژیت: (هەر پەیڤەكا دانەری بڤێت ل ئەوی جهێ دروست بۆ تێبینیكرنا دناڤبەرا یا دووێ و ئێكێدا ئەو دبیتە مەجاز نەهێتە دانان)(عبدالقاهر الجرجاني، ١٩٨٨: ٣٠٤)، ئانكو مەبەست پێ ئەوە ئەگەر پەیڤ نەهێت د جهێ خۆ یێ رەسەنێ كو د زمانیدا بۆ هاتییە دەستنیشانكرن و دناڤبەرا ئەوێ و یا رەسەندا پەیوەندییەک هەبیت ئەو مەجازە، هەر وەكو یا دیار كو رەوانبێژان دەربارەی (مەجاز)ێ چ تشتێ دی ل سەر پێناسا(سكاكی) زێدە نەكریە بتنێ شێوازێ ڤیسینێ یێ جیاوازە، ئانكو هەر رەوانبێژەكێ ڤیایە پێناسێ جوانتر و كورتتر دەرببڕیت.

هەردیسان زانایێن كوردژی دەربارەی مەجازێ هزر و بوچوونێن خۆ دەربڕینە، ژ ئەوان:

(عەزیز گەردی) دەربارەی مەجازێ دبێژیت: ((خوازە بریتییە لەوە کە وشەیەک بۆ مانای دروستی خۆی بەکارنەبرێ، بەلکو بۆ مانایەکی تر بخوازێ و مەبەستێکی تر بگەیەنێ))(عەزیز گەردی، ١٩٧٢: ٦٧).

(عەلائەدین سوجادی) کو ب ئەڤی ئاوایی بەحسێ مەجازێ کرییە: ((بە ناچاری ئەو وشەیەی کە لەکاتی خویا بۆ شتێکی تایبەت دانراوە گوێزراوەتەوە بۆ ئەو شتە پێویستە کە داهاتووە لەم گواستنەوەیە خوازە و درکە پەیدابووە(علاء الدين سجادى، ١٩٧٨: ٣٠).

کەواتە ژ ئەنجامێ ئەڤان پێناسێن مە ئاماژەپێکرین، دشێین بێژین مەجاز : بکارهێنانا پەیڤێ یە ژبۆ واتایەکا دی ژبلی ئەوێ واتایا دروست یا کو د فەرهەنگێدا بۆ هاتییە دەستنیشانکرن، ژبەر هەبوونا پەیوەندییەکێ دناڤبەرا واتایا ڕاستەقینە و مەجازیدا، کو وەسان دیاربکەت ئەڤ پەیڤە ژبۆ واتایا مەجازی نەک واتایا دروست بکارهاتییە، بۆ نموونە: پەیڤا (زنجیرە) د واتایا فەرهەنگیدا ب واتا (حلقات، زنجیرا ئاسنی) دهێت، بەلێ د واتایا مەجازیدا ب واتا (مسلسل، زنجیرێن تیلەڤزیونی) دهێت.

پێکهاتێن مەجازێ:

مەجاز وەکو زۆربەیا هونەرێن ڕەوانبێژیێ چەند پێکهاتەیێن گرنگ هەنە، کو د دروستبوون و لێکدانا وێدا ڕۆلەکێ گرنگ هەنە، ئەوژی:

1- (واتا یا دروست یا پەیڤێ
2- واتا یا مەجازی
3- پەیوەندی دناڤبەرا واتا یا مەجازی و واتا یا درووستیدا
4- قەرینەیەك، کو ئاماژە ب ئەوێ چەندێ بدەت، مەبەست واتایا مەجازیە نەك واتایا درووستیا پەیڤییە)(أحمد مطلوب و كامل حسن البصير،1999 : 330).

مەبەست ژ خالا ئێکێ ژ ئەوان پێکهاتێن مەجازێ یێن مە ئاماژەپێکرین، واتایا دروست یا پەیڤێ ئەو واتایا فەرهەنگییە، کو هەمی تاکێن جڤاکێ ل سەر ئەوێ واتایێ دریکەفتینە، ئەو واتایا ل دەڤ هەر تاکەکی ڕۆهن و ئاشکەرایە ، ئەوە ل دەمێ پەیڤ د جهێ خۆ یێ ڕەسەن د زمانیدا بکاردهێت، هەروەسان واتایا مەجازی، ئەو واتایە یا، کو ئاخڤتنکەری مەرەم پێ، ئەوژی ئەوە ل دەمێ پەیڤ بۆ ئەوێ واتایا فەرهەنگێ بکارنەهێت، بەلکو ژبۆ مەرەمەکا دیتر بیت، دیسان دڤێت پەیوەندییەك دناڤبەرا واتایا فەرهەنگی(دروست) و واتایا مەجازیدا هەبیت، لگەل هەبوونا قەرینەیەکێ ڕێگرە ژ هندی، کو پەیڤ بۆ واتایا خۆ یا دروست بهێت، ئانکو ئاماژەیە بۆ ئەوێ چەندێ، کو مەبەست پێ واتایا مەجازییە.

جۆرێن مەجازێ:

مەجاز دبیتە چەند جۆر و د پەرتووکێن ڕەوانبێژییدا ب درێژی هاتینە بەحسکرن، زۆربەی زانایێن ڕەوانبێژیێ مەجاز کرینە دوو جۆرێن سەرەکی، ئەوژی: (مەجازا زمانی و مەجازا ژیری)، هەروەسا مەجازا زمانی ژی ل دوویڤ پەیوەندییا دناڤبەرا پەیڤ و واتاییدا دبیتە(مەجازا سەربەست و خواستن)، د مەجازیدا ئەو پەیوەندییا دناڤبەرا پەیڤ و ئەو واتایا بۆ دهێتە ڤەگوهازتن (ئەگەر پەیوەندییا لێکچوواندنێ بیت دهێتە نیاسین ب خواستن (الاستعارة)، بەلێ ئەگەر پەیوەندی نە لێکچوواندن بیت دهێتە نیاسین ب مەجازا سەربەست(المجاز المرسل)(محمد الطاهر بن عاشور،١٩٣٢: ٣٦).

ئێک:مەجازا زمانی(المجاز اللغوي):

ب دیتنا هندەک لێکولەران مەرج نینە هەموو زمان ب شێوەیەکێ ڕاستەوخۆ و بێ لادان بهێنە بکارهینان، هەروەسان بکارهێنانا زمانی تاکە ڕێک نینە ژبۆ دەربڕینا هەست و بوچوونان، ئەڤجا ژبۆ هوکار و مەبەستێن جیاواز بیر و بوچوونێن خۆ تێکەلی زمانی دکەن، بکارهێنەرێن زمانی مفایی ژ مەجاز و هونەرێن زمانی وەردگرن و وەکی ئامرازەکێ ژبۆ ڤەگەهاستن و گەهاندنا بیرو بوچوونێن خۆ بکاردهینن(Evans.v،2004:53)، واتە مەبەست ژ مەجازا زمانی(ئەوە ل دەمێ پەیڤ بۆ واتایا خۆ یا دروست(ڕەسەن) نەهێت، واتە بۆ ئەوێ واتایا د بنەرەتدا بۆ هاتیە دانان بکارناهێت، لگەل هەبوونا پەیوەندیەکێ دناڤبەرا واتایا دروست و مەجازیدا، هەروەسان هەبوونا قەرینەکێ کو ڕێگرە و ناهێلیت ئەو پەیڤ بۆ واتایا خۆ یا ڕاستەقینە بکاربهێت)(جمعى از نوسيندگان، ١٩٣٩: ٩٣).

جۆرێن مەجازا زمانی:

ڕەوانبێژان مەجازا زمانی ل سەر دوو جۆران دابەشکریە، ئەوژی مەجازا سەربەست(المجاز المرسل)، خواستن(الاستعارة).

أ- مەجازا سەربەست، رەها(المجاز المرسل):

د زمانێ کوردیدا بەرامبەر ئەڤێ جۆرێ مەجازێ چەندین زاراڤ د لێکولینێن رەوانبێژییدا بکاردهێن، وەکو: مەجازا(سەربەست، رەها، بەرەڵلا، بەربەلاو، خوازەی وێکچوون)، هەروەسان د زمانێ عەرەبیدا زاراڤێ(المجاز المرسل) ل بەرامبەر بکاردهێت.

هەروەکی یا دیار(د مێژوویا رەوانبێژیا عەرەبیدا هاتیە سەلماندن کو سکاکی ئێکەم کەس بوو کو زاراڤێ(مرسل) دانایە سەر ئەڤێ جۆرێ مەجازێ، و هاتیە جوداهی دناڤبەرا ئەوێ و خواستنێدا کریە، ب ئەڤێ چەندێ مەجاز ئەوە، کو پەیڤەک بشێت ل جهێ پەیڤەکا دی بگریت ب رێکا پەیوەندیەکێ کو لێکچوواندن بیت یان نەلێکچوواندن بیت یا ئێکێ خواستنە و یا دووێ مەجازا سەربەستە)(أحمد مطلوب و كامل حسن بصير، ١٩٩٩: ٣٣٢). مەجازا سەربەست و ب ئەڤێ رەنگی هاتیە پێناسەکرن(عەبدولعەزیز عەتیق)ب ئەڤێ رەنگی مەجازا سەربەست دیارکریە، مەبەست ژ مەجازا (سەربەست، رەها)(ئەو جۆرێ مەجازێیە کو پەیوەندییا لێکچوواندنێ د ناڤدا نینە و ب مەجازا سەربەست هاتیە ب ناڤکرن، چونکی ب پەیوەندیێن لێکچوواندنێڤە گرێدای نینە، یان ژ بەرکو پەیوەندیێن جیاواز یێن هەین)(عبدالعزيز عتيق، 2006: 108).

ب واتایەکا دیتر مەجازا سەربەست(بریتییە ژ بکارهێنانا پەیڤێ بۆ واتایەکا جودا ژ ئەوێ واتایا کو د بنەرەتدا بۆ هاتیە دانان، ژ بەر هەبوونا پەیوەندییەکێ کو لێکچوواندن نینە، ئەڤجا ژ بەرکو پەیوەندیێن ژبلی لێکچوواندنێ گەلەکن، ژبەرهندێ ب مەجازا سەربەست دهێتە نیاسین)(محمد هيثم غرة، ٢٠٠٧: ٦٥).

ب دەربرینەکا دی((بەکارهێنانی وشە بۆ مانایەکی تری جیا لە مانای بنەرەتی خۆی، بە هۆی بوونی پەیوەندییەک لەنێوان هەر دوو مانادا، ئەم پەیوەندییەش لێکچوون نەبێ، نیشانەیەکیش هەبێ رێگری مانای یەکەم بکات))(موحسین ئەحمەد مصطفی، ٢٠١٣: ١٧٣).

ژ لایەکێ دیترڤە ژبۆ دروستبوونا وێنەیێ مەجازا سەربەست، گەلەک پەیوەندی دناڤبەرا واتایا دروست و واتایا مەجازیدا هەنە، هەر ژبەر ئەڤێ چەندێ زانایان ئاماژە ب ئەڤێ چەندێ کرییە(ئەو جۆرێ مەجازێیە کو ب پەیوەندیان دناڤبەرا واتایا دروست و واتایا مەجازیدا ل سەر بنەمایێ لێکچوواندنێ دروستنەبوویە)(محمد ربيع، ٢٠٠٧: ٦٣).

پەیوەندییێن مەجازا سەربەست :

پەیوەندیێن مەجازا سەربەست هەروەکو د چەندین ژێدەراندا ئاماژە پێهاتیەکرن، کو هژمارەکا زۆر یا پەیوەندیان بخۆڤەدگریت، ئانکو هەر زانایەکێ ئاماژە ب هژمارەیەکا پەیوەندیان کرینە، مەبەست ژ ئەڤان پەیوەندییان((واتایی وشەی بنجی و واتا سیاقیەکەیەتی، بە واتا وشە لەو سیاقەی تێدا هاتووە، لە بنجدا چ واتایەکی فەرهەنگی هەیە و لە نێو ئەو سیاقە نوێیەشیدا چ واتایەکی دیکە دەگەیێنێت))(ئێدریس عەبدوللا مسەفا،2010 : 113)، پەیوەندی ژێ هەروەکو د گەلەک ژێدەراندا ئاماژەپێهاتیە دان گەلەکن(گەلەک ژ پەیوەندیێن مەجازا سەربەست مروڤ دشێت بکارنەهینیت ، چونکی گەلەک ژ وان تێکەلی ئێکن و ئێک مەبەست هەیە، لەورا هژمارا وان ژ سیهان بورینە، د زۆربەیا ژێدەرێن عەرەبیدا ئاماژە پێ هاتیە دان، بەلێ گەلەک ژ ئەوان لگەل سروشتێ زمانێ کوردی ناگونجن، دیسان ئەڤ هەمی پارڤەکرینێن هاتیە کرن هند گرنگیا خۆ نینە ، چونکی بتنێ ل بەر بەرزەکرنە(مەسعود یاسین چەلکی، 2012 : 83)، ل خوارێ دێ ئاماژە ب گرنگترین ئەوان پەیوەندییان کەین، ژ ئەوانژی:

1- پەیوەندییا ئەگەری(العلاقة السببية) :-

مەبەست ژ پەیوەندییا ئەگەری ئەوە، واتایا رەسەن یا پەیڤا ناڤبری دڤێت ببیتە ئەگەر د واتایا مەبەستدا، ئانکو د واتایا مە دڤێتدا (أمين أبو ليل، 2006: 173)، ب دەربرینەکا دیتر(بریتییە ژ ئەوێ واتایا دانایا(ئێکێ) بۆ پەیڤا ناڤبری کو ئەگەرە بۆ ئەوێ واتایا مەجازی ئەوا ل سەر ئەوی دەوروبەری دهێت، ئەڤ پەیوەندییە تشتێ ب ناڤێ ئەگەر ب ناڤدکەت)(عيسى علي العاكوب، 1999: 502)، بۆ نموونە: بارەش

سەرەرای واتایا خۆ یا بنەرەت کو(جۆرەکێ بایە)د مەجازێدا ب واتایا(ئێشا تاعون)دهێت، ئانکو ئێشەکا ڤەگرە ب بای دهێتە ڤەگوهاستن وەکو کۆرۆنایا نوکە.

2- پەیوەندییا بەرئەگەری، هۆکاری(المسبب) :-

ئەوژی ب ناڤکرنا تشتیە ب ناڤێ ئەنجامێ ئەوی یان دیارکرنا هۆکارێ ئەوی ئەگەری(زين كامل الخويسكي و أحمد المصري، 2006: 17)، یان ب دەربرینەکا دی مەبەست پێ ئەوە کو واتایا دانای(ئێکێ) بۆ پەیڤا ناڤبری(بەر ئەگەر، هۆکار)بیت بۆ واتایا مەجازی ئەڤ پەیوەندییە تشتێ ب ناڤێ هۆکار(المسبب)ب ناڤدکەت(عيسى علي العاكوب، 1999: 502)، بۆ نموونە: رزقێ ئەوێ هات.

د ئەڤێ ڕستێدا مەرەم ژ پەیڤا(رزق)، ئانكو(شویكرن)دهێت.

3- پەیوەندیا بەشی(العلاقه الجزئیة): -

مەبەست ژ ئەڤێ پەیوەندیێ ئەوە دەربڕینا بەشەكێ پەیڤێ یە و مەرەم پێ گشت بیت ، یان ناڤكرنا تشتەكی ب ناڤێ بەشێ وی(زین كامل الخويسكی و أحمد المصری، 2006: 73)، ب دەربڕینەكا دی ئەوە ناڤێ بەشی بهینیت، بەلێ مەبەست ژێ گشت بیت(ولید ابراهیم قصاب، 2014: 117)، بۆ نموونە: ئەرد سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت، كو (أرض) دهێت، ب واتایا (ملك)، ئانكو(پارچەكا ئەردی)دهێت.

پەیوەندیا گشتی(العلاقة الكلية):-

مەبەست ژ ئەڤێ پەیوەندیێ ئەوە ناڤێ تشتەكی ب گشتی بینیت و مەرەم پێ پشكەكا ئەوێ بیت(أحمد الهاشمی،١٩٩٤: 255)، ئانكو مەبەست پێ ئەوە دەربڕینێ ژ بەشەكێ ب پەیڤا گشت بكەی(بیسونی عبد الفتاح فیود ، 2004 : 128)، بۆ نموونە : ئەز یێ نەساخم.

د ئەڤێ ڕستێدا مەرەم پێ ئەوە یان سەرێ ئەوی یێ دئێشیت یان دەستێ وی، یان هەر بەشەكێ لەشێ ئەوی بیت، بەلێ پەیڤا(نەساخ)وەكو پەیڤەكا گشتیە، لەشی هەمیێ ب خوڤەدگریت.

4- پەیوەندیا پێدڤیاتی(العلاقة الالزامیة): -

بریتییە ژ ئەوێ واتایا دانایی یا پەیڤا ناڤبری كو بو واتایا مەجازی یا پێدڤیە، ئەڤ پەیوەندییە تشتی ب ناڤێ پێدڤیاتی ناڤدكەت(عیسی علی العاكوب، 1999: 503)، یان ب دەربڕینەكا دی، ئەوە كو دڤێت تشتەک ل دەمێ هەبوونا تشتەكێ دیدا هەبیت(السیدأحمد الهاشمی،١٩٩٤: 255)، بۆ نموونە:ڕۆناهی دەركەڤت.

مەرەم پێ هەتاڤ دەركەڤت، چونكی لگەل دەركەڤتنا هەتاڤێ دونیا ڕۆهن دبیت.

5- پەیوەندیا بوری(اعتبار ماكان) : -

ئەوە كو واتایا بنەرەت یا پەیڤا ناڤبری پێشتر بدەستڤە هاتبیت ژ ئەوێ واتایا پێ مەبەست (أمین أبو لیل ، 2006 : 173) ب واتایەكا دی(بریتیە ژ سەحكرنا تشتێ بوری)(السید احمد الهاشمی،١٩٩٤: ٢٥٦)، بۆ نموونە : من ئاڤ خوار.

د ئەڤێ ڕستێدا (خوار)مەجازا سەربەستە و پەیوەندیا ئەوێ د رابردوویدایە، كو مەبەست پێ(ڤەخوار)ە، چونكی(ئاڤ) د واتایا خۆ یا دروستدا، ناهێتە خوارن، بەلكو دهێتە ڤەخوارن.

6- پەیوەندیا داهاتوی(اعتبار مایكون) :-

بریتییە ژ ناڤكرنا ئەوی تشتێ بكاردهێت ب ئەوی ناڤێ كو دێ داهاتویدا گەهیتێ(بن عیسی بطاهر، 2008: 274)، بۆ نموونە: د دونیایێدا زاروكێن گونەهكار هەنە.

د ئەڤێ ڕستێدا(زاروک) مەبەست پێ(گەنج)ن، ژبەر كو زاروک یێ گونەهكار نینە.

ب- خواستن(الاستعارة) :-

خواستن ئێكە ژ هونەرێن دیار و گرنگێن ڕەوانبێژیێ، هەروەسان ئێكە ژ ئەوان هەردوو جۆرێن گرنگێن مەجازا زمانی، خواستن ژی ب هەمان شێوە ل سەر پەیوەندیێن دناڤبەرا واتایا دروست و واتایا مەجازیدا دراوستیت، هەروەكی پێشتر مە ئاماژەپێدای، ئەگەر پەیوەندیا دناڤبەرا ئەوان هەردوو واتایاندا لێكچوواندن بوو، ئەو دبیت(خواستن)، هەروەسان هەر ئەڤ پەیوەندیا لێكچوواندنێیە وەدكەت، كو خواستن و مەجازا سەربەست ژێكجودا، ل خوارێ دێ ئاماژێدەینە دیتن و بووچوونێن چەند زانایان ل دۆر خواستنێ، كا هەر ئێك ب چ شێواز دەربڕین ژ خواستنێ كرینە:

- (چارلس فۆرسفیایل) دەربارەی خواستنێ دبێژیت: بنەرەتێ خواستنێ ئەوە، كو تێگەهشتن و هەلسەنگاندنا جۆرەك ژ تشتان ب دیتنەكا دی (Charles Forecville، 1996، 5).
- د فەرهەنگا(لونگمان) دا: خواستن ئەوە، كو زاراڤەك وەسف یان بەحسێ تشتەكی دبیت، ب رێكا بكارهینانا چەند پەیڤەكان، بەلێ ئەڤ پەیڤە بۆ هندەك تشتێن دی بكاردهێن، كو تایبەتمەندیێن ئەوان نێزیكی ئێكن بێ كو ئێك ژ هەردوو لایەنێن لێكچواندنێ بكاربهێن (: Longman(1998) : 854)
- عەزیز گەردی دبێژیت:((خواستن بریتی یە لە بەكارهێنانی ووشەیەك بۆ دەربڕینی مانایەكی تر، بێجگە لە مانای دروستی ووشەكە، بەمەرجی پەیوەندی نێوان مانای دروست و مانای خوازەیی وشەكە پێچوون بێت مانا نەبێ، نیشانەیەكیشی هەبێ كە ئێمە مەبەستمان ئەم وشەیە خواستراوەكەیە، نەك مانا درووستەكە(عەزیز گەردی، 1972: 69).

كەواتە دشێن بێژین خواستن جۆرەكە ژ مەجازا زمانی، بكارهینانا پەیڤییە ب واتایەكا دیتر ب واتایا ئەوێ یا رەسەن(فەرهەنگی)نینە، بەلێ ب مەرجەكێ پەیوەندیا دناڤبەرا واتایا دروست و مەجازیدا لێكچوون بیت، چونكی خواستن ل سەر بنەمایێ لێكچوونێ دروستبوویە، لگەل هەبوونا قەرینەكێ، كو رێگرە ژ هندێ ئەو پەیڤ بۆ واتایا خۆ یا رەسەن بهێت.

ژ ئەنجامێ ئەوان پێناسێن، كو ژبۆ خواستنێ هاتینە دارژتن، ئەڤ تایبەتمەندیێن ل خوارێ دیاردبن، ئەوژی:

1- ئێك ژ تایبەتمەندیێن ئەوێ یێن هەرە گرنگ، لێكچواندنە و ئێك ژ لایەنێن ئەوێ هاتینە لادان.
2- دبێژنێ بكارهینانا ناڤێ لێچوو بۆ لەوچوو، لەورا دبێژنێ لێچوو خواستییە ژ ئەوی و لەوچوو وەرگرتییە بۆ ئەوی.
3- قەرینا خواستنێ، ئەوە ئەوا نەهێلیت واتایا راستەقینە بدەت و دبیت پەیڤ بیت یان بارەك بیت(ارا علی احمد و هدی عبدالقادر قاسم ،2017 : 541).

پێكهاتێن خواستنێ:

ب شێوەیەكێ گشتی خواستن ژ پێنج پێكهاتێن سەرەكی پێكدهێت، ئەوژی:

1- (ژێخواستی(المستعار منه): د لێكچوواندنێدا بەرامبەری ئەوێ (لەوچوو) دهێت.
2- بۆ خواستی(المستعار له): د لێكچوواندنێدا بەرامبەر ئەوێ (لێچوو) دهێت.
3- خواستی (المستعار): ئەو پەیڤا بەحسكری و بكارهاتیا ئەوی تشتی یە ،كو ب واتایێ ناهێتە زانین.
4- قەرینە، بەلگە(القرینة): قەرینەیا زمانی، یان واتایی، رێگرە ژ هندێ، كو مەبەست ژ خواستنێ واتایا ژێخواستی بیت)(أحمد مطلوب و كامل حسن البصير ، 1999 : 346).

قەرینە دبیتە دوو جۆر، ئەوژی:

1- نوكتەی: كو مروڤ د دەوروبەرێ ئاخڤتنێدا تێدگەهیت.
2- بێژەی: كو ئاماژەیەك د رستێدا بیت (مەسعود یاسین چەلكی ، 2012 : 95).

كەواتە: قەرینە هۆكارەكێ سەرەكییە ژبۆ دیاركرنا پەیڤێ كا بۆ چ واتایەكێ بكارهاتیە؟ ئانكو قەرینە خواستنێ رۆهن و ئاشكەرادكەت و رێگرە ژ هندێ، كو ئەو پەیڤا خواستن دروستكری، بۆ واتایا خۆ یا رەسەن بكاربهێت.

5- خرڤەبوون: وەكو رۆیێ لێكچواندنێ د لێكچوونێدا، ئەو ژی مەبەست پێ ئەوە هەردوو لایەن تێدا دبەشدارن، هەروەسان دڤێت خرڤەبوون د ژێخواستیدا بهێزتر بیت،(السيد أحمد الهاشمي ، 1994 : 281)،ب دەربرینەكا دی((ئەو شتەی كە هەردوو لای خواستنەكە تیایا هاوبەشن))(علاء الدين سجادى ، 1978 : 39).

واتە:(خرڤەبوون دڤێت هند یێ كەهی و بكارهاتی نەبیت، كو چ كارتێكرنا خۆ یا وەسان د دەروونێ مروڤیدا نەكەت و گەلەك ل سەر زاران هاتبیتە گوتن و وەكو ئاخڤتنەكا ئاسایی بیت)(مەسعود یاسین چەلكی ، 2012 : 95).

د ئەڤێ نموونێدا دێ ئەوان پێكهاتێن خواستنێ یێن مە ئاماژەپێكرین، رۆهن و ئاشكەرا كەین: شێرەكێ گازی كر.

ژێخواستی: شێرە.

بۆخواستی: زەلام(مروڤە).

خواستی: ئەو رامانە یا بۆ پەیڤا (شێر) بكارهاتی، كو گیاندارەكێ بەرنیاسە.

قەرینە: گازی كر ، كو دایە پال شێری ، د بارێ ئاساییدا گازیكرن سیفەتێ مروڤیە و تایبەتە ب مروڤان، نە كو شێری.

خرڤەبوون: ئازایەتی (هێز).

دوو: مەجازا ژیری(المجاز العقلی):

ب مەجازا ژیری و ماجازا دانەپالی دهێتە ناڤكرن، ئەوژی بریتییە((لەوە كە شتێك بدەیتە پال شتێكی تر كە لە ڕاستی دا هەق نەبێ بدرێتە ئەو، وەكو(ئەسكەندەر لەشكرەكەی دارای شكاند)، وەنەبێ هەر بە تەنها ئەسكەندەر چەكی هەلگرتبێ و دوژمنی بەزاندبێ ، بۆی هەیە هەر شەریشی نەكردبێ ، بەلام ئەوەندە هەیە ئەو فەرمانی بە سەربازەكان داوە بۆ لێدان و ڕەتاندنی دوژمن))(عەزیز گەردی ، 1972 : 86)، ب دەرپڕینەكا دی بریتییە ژ: دانەپالا كارەكێ بۆ كەسەكی، كو بكەرێ ڕاستەقینەیێ ئەوی كاری نینە، ژبەر هەبوونا پەیوەندییەكێ دناڤبەرا واندا(بن عیسی بطاهر ، 2008 : 72)، بێگۆمان ئەم ب درێژی بەحسێ ئەڤی جۆرێ مەجازێ ناكەین، چونكی گرێدای بابەتێ مە نینە، ژبەر كو لێكولینا مە یا تایبەتە ب(مەجازا زمانی) ڤەیە، بەلێ چونكی مە بەحسێ مەجازێ كریە و ئێك ژ جۆرێن مەجازێ دبیتە (مەجازا ژیری) لەورا بتنێ د ئەوان پێناساندا مە ئاماژە پێكر ژبۆ پتر ڕۆهنكرنێ، بەلێ وەكو مەجازا زمانی بەحسێ هەمی پەیوەندیێن ئەوێ ناكەین، چونكی دێ ژ سنوورێ بابەتی دەركەڤیت.

پەیوەندییا دناڤبەرا هەردوو زانستێن(واتایێ و رەوانبێژییێدا):

خواندن و لێكولینێن ل سەر زانستێ رەوانبێژیێ گەلەك ب هویری ژ لایێ زانایاڤە هەر ژ دەستپێكا سەدێ دوویێ كۆچی هەتا كو قۆناغا پێگەهشتنا ئەوێ د چەرخێ هەشتێ كۆچیدا دەستپێكریە، هەروەسان زاراڤێ(واتاسازی)د زمانڤانییا نویدا ل دوماهییا چەرخێ نوزدێ دەركەڤتیە، ئانكو دشێن بێژین سەرەڕای هندێ كو لێكولین ل سەر زانستێ رەوانبێژیێ بەری لێكولینێن واتاسازیێ بووینە، بەلێ هەردوو د خالەكێدا كۆمڤەدبن و پەیوەندی دناڤبەرا هەردوو زانستاندا د ئەوێ خالێدا دیاردبیت، كو هەر دوو گرنگییێ ب(پەیڤ و واتایێ)ددەن(نسيمة الحاج عبدالله ،٢٠١٦: ١٧٧)، هەر چەندە وەكو یا دیار كو واتاسازی زانستەكێ گشتییە، ئانكو سەرەدەریێ لگەل گشت زمانان دكەت، بەلێ بەروڤاژی لێكولینێن رەوانبێژیێ ئاماژێ ب تایبەتمەندیێن رەوانبێژیێ یێن زمانەكێ تایبەت دكەتن، ئانكو رەوانبێژی یا تایبەتە ب زمانەكێ دیاركریڤە، بەلێ واتاسازی گشتییە، د سەر ئەڤێ چەندێرا زانستێ واتایێ سەرەدەریێ لگەل بەشەكێ ژ هونەرێن رەوانبێژیێ وەكو بەشەك ژ زانستێ خۆ دكەت، ئەوژی بابەتێ مەجازییە و ب تایبەتی(مەجازا زمانی)، چونكی هەر وەكو یا دیار و ئاشكەرا كو لێكولینێن ل سەر زانستێ رەوانبێژیێ بەری واتاسازیێ دەستپێكرینە، ئەڤجا بابەتێ مەجازێ ئێكە ژ ئەوان بابەتێن كو گەلەك لێكولین ژ لایێ زانایێن رەوانبێژییڤە ل سەر هاتینە ئەنجامدان، بەری كو ببیتە ئێك ژ لایەنێن زۆر یێن گرنگ دناڤ لێكولینێن واتاسازییێدا و ب تایبەتی بەشێ گوهۆڕینا واتایی، ئانكو هەردوو زانستان مەودا و خالەكا هەڤپشك و تێكەل هەیە، ئەوژی خواندنا بابەتێ مەجازییە(هەمان ژێدەر، هەمان لاپەرە).

هەر وەكو یا دیار كو رەوانبێژی ئەڤان زانستێن ل خوارێ بخوڤە دگریت:

1- زانستێ رووبێژی(علم البيان):-

ئێكە ژ گرنگترین و دیارترین زانستێن رەوانبێژییێ، (جاحظ)د پەرتووكا (البیان و التبین)دا ب ئەڤی شێوەی رووبێژی پێناسەكریە: رووبێژی، ناڤەكە هەموو ئەوان تشتان بخۆڤەدگریت، كو واتا یا ڤەشارتی ئاشكەرادكەت(ابي عثمان عمر بن بحر جاحظ، 1998 : 68)، ئانكو ئەو زانستەیە یێ كو كار ل سەر دیاركرن و ئاشكەراكرنا بابەتێن نەدیار دكەت.

2- زانستێ واتاناسی(علم المعاني):-

ب ئێک ژ زانستێن گرنگێن رەوانبێژیێ دهێتە هژمارتن، (عەبدولعەزیز عەتیق)د پەرتووكا(واتاناسێ)دا ب ئەڤی رەنگی پێناسە كریە: رووهنكرن و گونجاندنا ئاخڤتنێیە لگەل باردوخێ گوهداری و ئەو جهێ كو ئاخڤتن تێدا هاتییەكرن، ئەڤ چەندە ژبۆ خۆ دویرئێخستن ژ ئەوان خەلەتیێن ل دەمێ ئاخڤتنێدا هاریكارە (عبدالعزيز عتيق ، 2009 : 37).

3- زانستێ جوانکاری(علم البدیع):-

ئەڤە ژی ئێکە ژ دیارترین زانستێن ڕەوانبێژیێ((ئەگەر هەردوو زانستەکەی تری ڕەوانبێژی "واتاناسی و ڕوونبێژی" بایەخ بە ئاستی واتا و جوانی واتا و واتای نوێ بدەن، ئەوا جوانکاری ل ئاستی ڕووخسار و ڕازاندنەوەی وشە و واتادا کاردەکات))(هەژار فەقێ سلێمان ، 2020 : 36)، ئانکو هەر وەکی دیاردبیت گرنگی ب ئاستێ سەرڤە یێ پەیڤێ دهێتەدان.

د شیاندایە دابەشکرنا هەر ئێک ژ(زانستێ ڕەوانبێژیێ و واتاسازیێ)ب ئەڤێ شێوەیێ ل خوارێ دیاربکەین:

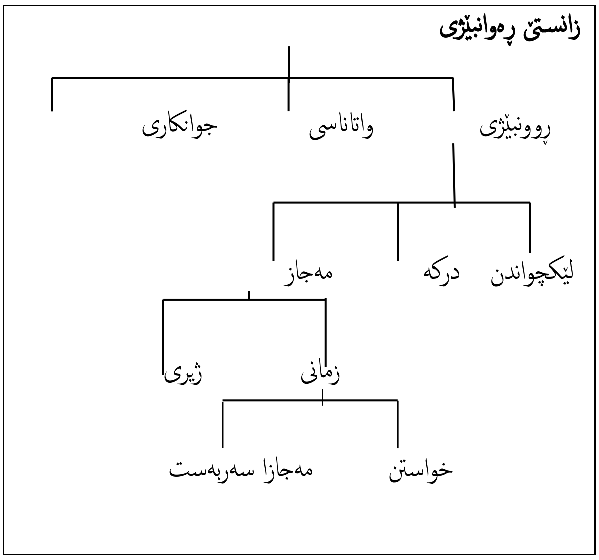

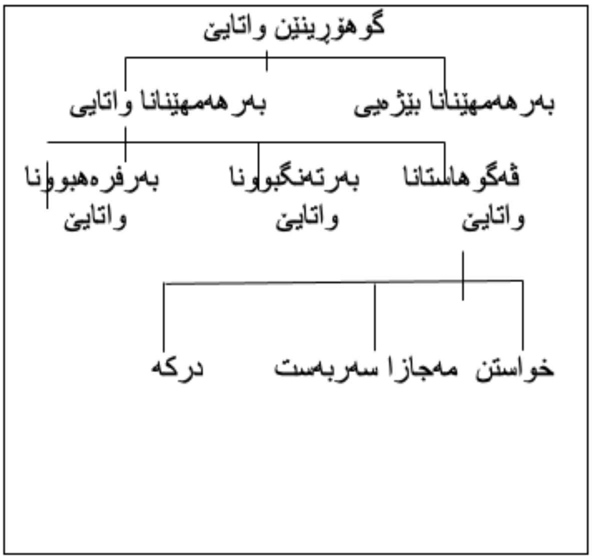

ئەڤجا ئەگەر تەماشەی ئەڤان هەر دوو بۆچوونێن ل سەری بکەین دێ بینین، کو زانایێن واتاسازیێ بەحسێ خواستن و مەجازا سەربەست و درکەیێ ل ژێر خانەیا ڤەگوهاستنا واتایێ دکەن، بەلێ ئەگەر تەماشەیی ڕەوانبێژان بکەین دێ بینین، کو ل ژێر خانەیا مەجازا زمانی بەحسێ ئەڤان بابەتان دکەن، و درکە ب شێوەیەکێ سەربەخۆ و جودا ژ مەجازا زمانی دانایە، ئانکو ناچیتە دناڤ چوارچووڤێ مەجازا زمانیدا، ئەڤ سرۆشتە دبیتە ئەگەر بۆ بۆچوونا ڕەوانبێژان دەربارەی هندێ کو واتایا مەجازی تێکەلە ل ژێر ڕۆناهییا هونەرێن ڕەوانبێژیێ یێن جیاواز، و ئەو نەشیاینە، کو تایبەتمەندییێن واتایا مەجازی ب دروستی دەسنیشانبکەن، بەلکو شیاینە ب شێوەکێ جودا و سەربەخۆ دیار و دەسنیشانبکەن.

تەوەرێ دووێ:ڕێکێن بەرهەمهێنانا پەیڤان د زمانێ کوردیدا

بەرهەمهێنانا پەیڤان:

هەر زمانەکێ دانپێدانێ ب هیچ ڕێکەکێ ژ ڕێکێن بەرهەمهێنانا پەیڤان نەکەت، ب زمانەکێ مری دهێتە هژمارتن، ژبەر ئەڤێ چەندێ گومان تێدا نینە، کو ب ناڤکرن و دانانا پەیڤان کارەکێ بەردەوامە و د هەمی زمانێن زیندیدا دهێتە ئەنجامدان، ئانکو ب شێوەیەکێ گشتی مەرەم ژ (بەرهەمهێنان)ێ ئافراندنا یەکەیێن فەرهەنگیێن نوییە، کو دناڤ فەرهەنگێن گشتی(پەیڤان) یان فەرهەنگێن تایبەتی(تێرمان)دهێنە زێدەکرن، بەلێ بەرهەمهێنانا زاراڤان بریتییە ژ دانانا زاراڤێن نوی، کو دەربڕینێ ژ تێگەهەکێ دیارکری دکەن، ئەوژی ب پشتبەستن ب ئەوان ڕێکێن زمانیێن کونترولێ ل سەر ئەڤێ باردۆخی دکەن وەکی:(ڕێکا لێکدانێ، دارشتن، وەرگێڕان، مەجاز، وەرگرتن، ...)(عبدالعزیز المطاد ، 2006 : 109)، هەروەسان(بەرهەمهێنان، Neologisme)ژ پەیڤا(neo)، ئانکو(نوی) و (لوجوس)(logos)،ب واتا (پەیڤ)دهێت، کەواتە بەرهەمهێنان، ئانکو(پەیڤا نوی)یان(واتایا نوی یا پەیڤا کەڤن)، هەر وەکو دهێتە زانین، کو ئافراندنا یەکەیێن نوییێن زمانی کارەکێ گەلەك ژ ئەوێ ئالۆزترە یا، کو ئەم هزر ژێ دکەین، و بەرهەمهێنان نوینەرایەتییا تێگەهشتنەکا، کو ب زەحمەت کونترول ل سەر بهێتە کرن دکەت، ئەڤە ژ لایەکێڤە، کو دیاردەیەکا زمانییا سروشتییە ژ ئەنجامێ پەیوەندیکرن و ڤەلڤاندن و چالاکییەکا زمانی پەیدابوویە، و پرۆسەیەکە، کو چ تشت نەشێن پشتگوە بێخیت(جان بریفو، جان فرانسوا سابلیرول ، 2010 : 19)، کەواتە بەرهەمهێنان(Neologisme) بریتییە ژ دارشتن و دانانا یەکەیێن نوییێن فەرهەنگیە،چ(سادە یان لێکدای)بیت، ئانکو بکارهینانا واتایەکا نویە بۆ پەیڤا کەڤن،

ئەوژى ب دوو رێكان(رێكێن فۆرمى و واتايى)، كو ژ ئەوان رێكێن گرنگێن زۆربەيا زمانێن زيندیێن جيهانى ژبۆ بەرفرەهكرن و دەولەمەندكرنا فەرهەنگێ پشت پێ دبەستن.

رێكێن بەرهەمهێنانا پەيڤان د زمانێ كورديدا: هەر چەندە د زۆربەيا ژێدەراندا، رێكێن بەرهەمهێنانا پەيڤان، بێ جوداكرن و ب شێوەيەكێ تێكەل بەحسكرينە، بەلێ دەستنيشانكرنا ئەڤان رێيان پێدڤيە ب دابەشكرنێن(فۆرمى و واتايى) بهێنە جوداكرن، لەورا هندەك لێكۆلەر ئەڤان رێيان ب ئەڤێ شێوەى دابەشدكەن، ئەوژى:

بەرهەمهێنانا فۆرمى(رێيێن فۆرمى): رێكێين فۆرمى بريتينە ژ ئەوان گۆهورانكارييێن، كو د بنياتێ پەيڤێدا روويدەن، ئانكو (بنياتێ پەيڤێ ل ژێر كاريگەريا پێدڤياتييێن مرۆڤى يێن زۆر ژبۆ پەيوەنديكرنێ لگەل كەسەكێ ديتر دناڤ ئەوى گروپێ زمانڤانێ، كو ب سەرڤە توشى گۆهورينێن زۆر دبيت، ئەڤەژى ب رێيا چەندين رێكێن سەر ب بنيات و سيستەم و لۆژيكێ زمانيڤە)(محمد الهادى عياد ، 2010 : 485).

رێكێن فۆرمى بريتينە ژ ئەڤێن ل خوارێ:

1- رێكا لێكدانێ(Compounding):

بريتيە ژ لێكدانا دوو پەيڤان يان پتر ژبۆ بەرهەمهێنانا پەيڤەكا نوى، كو ئێكە ژ رێكێن گەلەك بەربەلاڤ ژبۆ بەرفرەهكرنا فەرهەنگى دناڤ زماناندا دهێتە ديتن(George Yule،2010:55)، ب دەربڕينەكا دى (لێكدانا دوو پەيڤێن زمانيە و ب لێكدانا وان واتايەكا نوى پەيدادبيت)(عبدالجبار جعفر،١٩٧٩: ٢٥٤)، بۆ نموونە: (گولاڤ، دلشاد، دەستكورت، سەرچنار، ...).

2- داتاشين(Blending):

تێكەلكرنا دوو شێوێن ژێكجودايە ژبۆ پێكهينانا زاراڤەيەكێ نوى ، هەروەسان پتريا جاران داتاشين ب رێكا گرێدانا دەستپێكا پەيڤەكێ لگەل دوماهيكا پەيڤەكێ دروست دبيت(George Yule،2010:55) ب دەربڕينەكا دى بريتيە ژ: بەرهەمهێنانا پەيڤەكێ ژ دوو پەيڤان يان پتر، ئەڤ رێكە هەر وەكى رێكا لێكدانێيە، بەلێ خالا جوداكرنێ دناڤبەرا ئەواندا ئەوە، كو داتاشين بريتيە ژ كورتكرن و داتاشينا پەيڤان، بەلێ د رێكا لێكدانێدا چ بەش ناهێنە لادان ژ پەيڤەكێ ژبۆ دروستكرنا پەيڤەكا لێكدايى(عبدالجبار جعفر ، 1979 : 254)، بۆ نموونە:

رێك+گرتن ⟵ رێگر

دار+تاشين ⟵ دارتاش.

3- دارِشتن(Derivation):

((لە زمانى كورديدا كۆمەڵێك لە ووشە تێبينى دەكرێن كە لە ناوێكى سادەى واتادار و زيادييەك لە دايك بووە ، جا ئەم زياديیەشى پێشگر يا پاشگر يا هەردوو (پێشگر و پاشگر) پێكەوە بن))(كامل حسن البصير ، 1979 : 70)، ب دەربڕينەكا دى ئێكە ژ بەربەلاڤترين رێكێن دروستكرنا پەيڤێن نوى، ئەوژى ژبەر هەبوونا هژمارەيەكا زۆر ژ پێشگر و پاشگران دناڤ زمانيدا(George Yule)،2010:58، بۆ نموونە:(ڤيسينگەهـ، ڤيسەر، زانا،...).

4- ئەكرۆنيم (Acronyms):

ئەكرۆنيم ئەو پەيڤا نويە، كو ژ پيتێن دەستپێكێ يێن كۆمەكا پەيڤان پێكدهێت(Gorge Yule،2010:58)، ئانكو((ئەم پرۆسەيە لە زمانى كورديدا ، زياتر لە بوارەكانى راميارى و سەربازى و پزيشكى و راگەياندن، بە تايبەتى بۆ نووسينى هەواڵى تەلەفزيۆن، رۆڵێكى ديارى هەيە، چونكە دەبێتە هۆى گێڕانەوەى كات و ئاسانتر گەياندنى ناوەكان، بە تايبەتيش ناوە درێژەكان))(عوسمان كەريم عەبدولڕەحيم ، 2012 : 25)، بۆ نموونە: (پەكەكە، يونسكۆ، داعش، ...).

5- پارچەكرن (Clipping):

پارچەكرن، بريتيە((لەو پرۆسەيەى، كە پارچەيەك لە پێش، يا لە كۆتايى وشەوە وەردەگيرێت و لە جياتى فۆرمە گشتيەكە بەكاردەهێنرێت، لە ئەنجامدا فۆرمێكى سەربەست، دروست دەبێت و هەندێ جاريش، دەبێتە بناغە، بۆ پێكهێنانى وشەى نوێ ، پارچەكردن لەگەڵ تێكەلكردن ، بەوە جيادەكرێتەوە ، كە پارچەكردن تەنيا لە

يەك وشە ، یا فریزێکدا دروست دەبێت، بە تایبەتی ئەو وشانەی لە رووی ستراکچەرەوە درێژن، بە هۆی ئیکۆنۆمیەوە کورت دەکرێنەوە، بەلام تێکەلکردن لە نێوان دوو وشەدا ڕوودەدات، واتە بە دوو وشە وشەیەکی نوێ دادەتاشرێت))(عوسمان کەریم عەبدولڕەحیم ، 2012 : 24)، بۆ نموونە:

کوردستان + ساتەلایت ⟵ کوردسات

ڕێکێن واتایی بریتینە ژ ئەڤێن ل خوارێ:

1- مەجاز :

ئێکە ژ ڕێکێن سەرەکێن واتایی د بەرهەمهێنانا پەیڤاندا، کو د تەوەرێ ئێکێدا ب درێژی ئەم ل سەر ڕاوەستیاینە و ب نموونەڤە مە ئاماژەپێکریە.

2- وەرگێڕان(Translation):

ئەڤ ڕێکە هۆکارەکێ سەرەکیە ژ بو هاتنا هژمارەکا پەیڤ و شێوازێن پێکهاتێن زمانی ژ زمانەکێ بۆ زمانەکێ دی(ڤەژین جەمال تەوفیق ، 2011 : 27)، ب دەربڕینەکا دی وەرگێڕان دهێتە هژمارتن ب ئێک ژ ڕێکێن گرنگێن زمانێن کو تایبەت ب هەلبژارتنا پەیڤان ژبۆ ئەوان واتایێن نوێن، کو ژ زمانێن بیانی دهێنە وەرگێران، بێ گومان ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەرێ کارتێکرنا زمانی ب شێوازێن نوی کو بەری هنگێ دناڤدا نەبووینە(عبدالجبار جعفر القزاز، ١٩٧٩: ٢٨٧)، بۆ نموونە: (ثاني اوکسید الکاربون : دووانی ئۆکسیدی کاربون، اصوات متحركة: دەنگێن بزوێن، ...).

3- وەرگرتن (Borrowing):

پرۆسەیا وەرگرتنا پەیڤان ژ ئێکودوو د هەمی زماناندا دهێتە دیتن و بەلاڤبوونا پەیڤێن وەرگرتی د هەر زمانەکیدا د زڤریتەڤە بۆ ئەگەرێن وەکو ، پێدڤیبوون یان نەبوونا ئەوێ پەیڤێ د زمانێ ڕەسەندا، هەر ژبەر ئەڤێ چەندێ وەرگرتن دیاردەیەکا جیهانییە، کەسەك نەشێت دانپێدانێ پێ نەکەت، و وەرگرتنا تۆخمێن وەکی(دەنگان یان پێکهاتە یان یەکەیێن فەرهەنگی) ژ زمانەکێ بۆ زمانەکێ دی، مەرەم پێ پرکرنا ئەوان بۆشایێن دناڤ ئەوی زمانیدا هەنە، هەروەسان ژبۆ زێدەکرنا هندەك یەکەیێن نوی، کو پێشتر دناڤدا نەبووینە یان ژبۆ مەرەما تێکەلبوونا کولتوری، کو گرنگترین خالە(محمد الهادی عیاد ، 2010 : 395)، هەروەسان وەرگرتن ب دوو شێوەیان دبیت، یان ب دەستکاری یان بێ دەستکاری وەکی ب ئەڤێ شێوەیێ ل خوارێ دیاردبیت: مەبەست ژ وەرگرتنا ب دەستکاری: ((بریتییە ژ پرۆسێسا ڤەگوهاستنا پەیڤەکێ ژ زمانەکێ بۆ زمانەکێ دی پشتی هندەك گوهۆڕانکارییێن زمانی ب سەردا دهێنە کرن، ب واتایەکا دیتر ل دوویڤ ڤی جۆری هەر پەیڤەکا بیانی هاتە دناڤ زمانەکێ دیدا پێدڤییە ژ لایێ مۆرفۆلۆجی و فۆنۆلۆجیڤە بکەڤیتە بن کارتێکرنا یاسێن زماڤانیا زمانێ ئەوی وەلاتێ پەیڤ وەرگرتین))(ڤەژین جەمال تەوفیق ، 2011 : 13)، بۆ نموونە: پەیڤا(تەعن)ژ زمانێ عەرەبی هاتیە وەرگرتن، ب واتایا تەعن ب ئامیرەکێ تیژ، د زمانێ کوردیدا ب واتایا (بزمار لێدان، تەعن) دهێت.

هەروەسان(وەرگرتن بێ دەستکاری) مەبەست پێ، ئەو جۆرێ وەرگرتنێیە، کو ل دەمێ پەیڤ و زاراڤ ژ زمانێ بیانی دهێنە خواستن بۆ زمانەکێ دی بێ دەستکاری بکاربهێت و هەمان واتا بگەهینت ، ئانکو ئەڤ جۆرە بێ دەستکارییە، لەورا دبێژنێ(هاوردە)(ڤەژین جەمال تەوفیق ، 2011 : 13)،بۆ نموونە: (سلاید، ئیتیمۆلۆجی، ئایس کریم، ...).

لایەنێ پراکتیکی: ڕۆلێ خواستنێ د بەرفرەهکرنا فەرهەنگا زمانێ کوردیدا

ل خوارێ دێ ئاماژەێ ب ئەوان واتایان کەین یێن، کو ب ڕێکا خواستنێ دناڤ فەرهەنگا زمانێ کوردیدا پەیدابووین.

1- ئێخسیر: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(أسیر ، ئێخسیر)ە، بەلێ د مەجازێدا وەکو سیفەت بۆ کەسەکێ (هێمن و ئارام) بکاردهێت.، گەلەک جاران دێ بێژین (فلان کەس ئێخسیرە) مەبەست ژێ بێ زیانە و هێمنە

2- بچویك: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(قەبارە) یە، بەلێ ب واتایا مەجازی ژ بۆ(زارۆکی) بکاردهێت، بۆ نموونە(ئامانەکێ بچویکە) دێ بێژین (وێ خێزانێ دوو بچویک یێن هەین)

3- بزوێن: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت کو (متحرک)، د زمانیدا ب واتایا (دەنگێن بزوێن)دهێت.

4- بەردان: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت تشتەكی ب (بەردانا ژنێ)، و بۆ بەردانا زیندانی (اطلاق السراح) بكاردهێت، و بەردانا تشتەكی ژ سەری بۆ خوارێ بكاردهێت.

5- بیك: سەرەڕایی واتا یا خۆ یا بنەرەت(عروس)دهێت، بۆ واتایا ژنا كوری دهێت و بیك وەكو یاری (لعبه) دهێت.

6- بێهنڤەدان: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت (استراحة)دهێت، بەلێ د مەجازێدا ب واتایا(پشۆ: عطله)دهێت.

7- پشك: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(بەش)، ب واتایا(بەهر)دهێت ،و پشک بۆ گوشتی ژی دەمێ دهێتە پارچەكرن بۆ پشكێن بچویک دهێت.

8- تا: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(تایێ دارێ)، بەلێ د مەجازێدا ب واتایا (فرع، پشک) دهێت.(بۆ نموونە (تایێ ئێكێ یێ كومپانیێ).

9- تەر: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(مبلل)، ب واتایا(هێش نە گەهشتی)دهێت، ب نموونە (سیڤ تەرک ، بهیڤ تەرک)

10- چەپەر: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(پەژان، سیاج)، ب واتایا(سەنگەرێن شەری(جبهە)) دهێت، بۆ نموونە (پێشمەرگە ل چەبەران ..)

11- خال: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت كو(نیشان، خالێن پیستی) ب واتا (نقطة) دهێت.

12- خواستن: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەتیا ئێكێ(داخوازكرنا تشتەكێ) دهێت، ب واتایا (ژن هێنان) دهێت، بۆ نموونە دێ بێژن (خاستیا فلان كەسییە، خازگینی هاتنێ)

13- داتاشین: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەتیا ئێكێ ب واتایا(داتاشینا پەیڤان و كەڤران)دهێت و ب واتایا (النحت)، ئانكو داتاشینا پەیكەران دهێت.

14- دەرچوون: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەتا كو(چوونا ژ دەرڤە)، ب واتایا(ناجح بوون) د خاندنێدا دهێت.

15- دەفتەر: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت كو(دەفتەرا ڤێسینێ)، ب واتایا(دەفتەرا دولاری)دهێت.

16- ڕاكرن: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(إزالة)، ب واتایا(ترحيل، حمل رفع)دهێت، بۆ نموونە(وەختێ كورد راكرین، ئەم سەر گوندێن خۆ راكرین).

17- ڕاگەهاندن: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(دیاركرن)، ب واتایا(اعلام)دهێت.

18- ڕاوەستان: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(الوقوف)، ب واتایا(ڕاوەستان د ئاخڤتنێدا، ئانكو د ڕستێدا یان د پەیڤێدا دەردكەڤیت)دهێت، ئانكو ژ مادی بۆ مەعنەوی هاتیە ڤەگوهاستن.

19- ڕهـ: سەرەڕایی واتا یا خۆ یا بنەرەت(ڕهێن دارێ)، د مەجازێدا بۆ واتایا(ڕهێن زەلامان)و(ڕهێن بنەمالێ یان بنیاتێ بنەمالێ)دهێت.

20- ڕەق: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(تشتێ ڕەق)، ب واتایا(سەرەدەریا ڕەق) دهێت، ئانكو ژ مادی بۆ مەعنەوی هاتیە ڤەگوهاستن، بۆ نموونە (مروڤەكێ گەلەک یێ رەقە)(رەق لگەل من ئاخڤت).

21- ڕون: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(دهن)، ب واتایا(سائل، تشتەكێ نەیێ تیر)دهێت.

22- ڕونكرن: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت (ڕوناهیكرن)، ب واتایا(شرۆڤەكرن)دهێت.

23- ڕەشكرن: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(تسوید)، ب واتایا(شطب)دهێت.

24- زنجیرە: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(زنجیرا ئاسنی)، ب واتایا(مسلسل، ئانكو دراما) دهێت.

25- زەرک: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت كو (زەركا هێک)ێ دهێت، هەروەسان(نەخۆشیەكە توشی مێلاكا مرۆڤان دبیت، ڕەنگێ وان زەر دبیت).

26- ژ جهـ چوون: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت كو(النقل ، ڤەگوهاستن)، ب واتایا(خەلهان)دهێت.

27- سپیاتی: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت كو(البياض)، ب واتایا(بەرهەمێن شیری)دهێت.

28- سوركرن: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(تحميص، ئانكو سوركرنا گوشتی)، ب واتایا(لون، ڕەنگكرن ب سوری)دهێت.

29- سیخۆر: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(گیانەوەر)، ب واتایا(جاسوس) دهێت.

30- شانە: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت كو(خلية)، ب واتایا (شانا هنگڤینی)دهێت، و شانە وەكو دابەشكرنێن حزبا بۆ نموونە(شانا بنەكە).

31- شرینكرن: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(تام شرینكرن)، ب واتایا(خوشتڤیبوون)دهێت.

32- شكەستی: سەرەڕای واتایا بنەرەت(مكسور)دهێت، وەكو سیفەت بۆ (كەسەكێ بێ دەستهەلات و بێ بها)دهێت، بۆ نموونە (بەس مە بشكێنە دناڤ خەلكیدا).

33- ڤەكری: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت، كو (مفتوح) دهێت، وەكو سیفەت بۆ كەسەكێ(جڤاكی و ئاخڤتن خوش) بكاردهێت.

34- كورسیك: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(كورسیكا ڕۆینشتنێ)، د مەجازێدا بۆ مەبەستا(دەستهەلات ،كورسیكا خواندنێ، پەرلەمانی)دهێت، بۆ نموونە (بۆ ماستەرێ چار كورسیكا دێ ڤەكەن).

35- كێشان: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(جاذبية)، ب واتایا(سحب)دهێت.

36- کەسکاتی: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(خضره، سروشت)، ب واتایا(زەرزەوات)دهێت.

37- گرتی: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(مغلق ، گرتی)، د مەجازێدا وەکو سیفەت دەنە پال کەسەکێ(کێم ئاخڤتن، نە پێ جڤاکی بیت)، بۆ نموونە (ئەو مروڤەک گرتییە)

38- گرک: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(تل صغیر)، ب واتایا(گرکا هەڤیری) دهێت.

39- گڤاشتن: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(عصر)، ب واتایا(ضغط) مەعنەوی دهێت.

40- لاو: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت کو(خۆرت)ە، بەرامبەر(جوانیا کوری) بکاردهێت.

41- مال: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەڕەت کو(خانی، ئاڤاهی)، بۆ نموونە (مالا مە ل دهوکێیە) دهێت، ب واتایا(ملك، خودان سەروەت و سامان) دهێت، بۆ نموونە(مالێ مەیە) (من گەلەک مال پێ هەی).

42- مەزن: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(قەبارە) یە، بەلێ د مەجازێدا ژبۆ مەبەستا(تەمەن) دهێت.

43- نامە: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت کو(رسالة)، ب واتایا (نامەی ماستەرێ)دهێت.

44- نموونە: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(مثال)دهێت، وەکو سیفەت بۆ(کەسەکێ زیرەك و ژیهاتی)بکاردهێت، بۆ نموونە (ئەو کەسەکێ نموونەیە).

45- هشک: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(جاف)، ب واتایا (یابس، قاحل)دهێت.

46- هلاڤێتن: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت کو(خۆ هلاڤێتن)دهێت، ب واتایا (دلڕابوون، هاتنا خوارێ ژ گەدەیێ)دهێت.

47- وەرز: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(وەرزێن سالێ)، ب واتایا(وەرزێن خواندنێ، روشنبیری ،...)دهێت.

48- وەرگێران: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت(قولپاندنا تشتەکی)، ب واتایا(وەرگێران، ترجمة) دهێت.

49- وەرەقە: سەرەڕای واتایا خۆ یا بنەرەت کو(وەرەقا کاغەزێ)، ب واتایا(وەرەقا دولاری)دهێت.

ئەنجام:

1- مەجازا زمانی ژیلی ئەوێ چەندێ کو دناڤ بوارێ ئەدەبی و ڕەوانبێژییدا ل سەر بنەمایێ خەیال و زێدەڕوویێ د وێنەکرێندا دڕاوەستیت، د زمانیدا ئێکە ژ دیاردێن بەربەلاڤێن زمانی و د زۆربەیا شێوێن گەهاندنا زمانیدا دهێتە دیتن وەکی(ئاخڤتنا ڕۆژانە، گوتارێن دینی، ڤیسینێن فەلسەفی، ....)، هەروەسان ڕۆلەکێ گرنگ د بەرفرەهکرنا فەرهەنگا زمانی و زێدەکرنا ئاماژەبۆکرێن پەیڤان د زمانیدا هەیە.

2- ڕۆلێ وەرگێرانێ د پەیدابوونا نموونێن ب ڕێکا مەجازێ دروستبووین د زمانێ کوردیدا دیارە، ب تایبەت مەجاز د تێرمێن زانستیدا کو زۆربەیا زۆرا وان ئەنجامێ وەرگێرانا دەقاودەق وەک مەجاز د کوردیدا دروستبووینە.

3- باهرا پتریا نموونێن مەجازێ د کوردیدا خواستنن، ئەڤەژی د زڤڕیتەڤە بۆ پشت بەستنا خەلکی ل سەر لێکچوواندنێ کو ئەنجامێ لێکچوواندنا دناڤبەرا دوو تشتان یان حالەتاندا پەیڤەک بۆ واتایا نوی هاتیە بکارهێنان.

4- گەشە و گوهۆڕینا واتایێ پەیڤ تەمومژیەکێ د زمانیدا پەیدادکەت و دەوروبەرێ زمانی ڕۆلەکێ بەرچاڤ پێ هەی د دیارکرنا بکارهێنانا دروست یا پەیڤێ کا ب واتایا دروست یان مەجاز ئەو پەیڤ بکارهاتیە.

لیستا ژێدەران:

أ- ژێدەر ب زمانێ کوردی

1- ئیدریس عەبدوللا مستەفا(٢٠١٠)، لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکیدا (بە نموونەی حەمدی و حاجی قادری کۆیی)، نامەی دکتورا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلاحەددین، هەولێر.

2- ارا علی احمد و هدی عبدالقادر قاسم(2017)، مەجازا زمانی و پەیداکرنا واتایێن فەرهەنگی د زمانێ کوردیدا، گوڤارا زانستێن مروڤایەتی یا زانکۆیا زاخو ، پەربەندا: 5 ، ژمارە: 3، ل 536 – 547.

3- علاءالدین سجادی(١٩٧٨)، خۆشخوانی (گوزارەکاری. ڕەوانکاری. جوانکاری)، چاپخانەی مەعارف- بەغدا.

4- عوسمان کەریم عەبدولڕەحیم(2012)، وشەی زمانی کوردی و ڕێگاکانی دەولەمەندکردنی ، نامەی ماستەر ، سکوڵی زمان، فاکەلتی زانستە مروڤایەتییەکان، زانکۆی سلێمانی.

5- عەزیز گەردی(١٩٧٢)، ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی یەکەم، چاپخانەی دار الجاحظ، بەغداد.

6- ڤەژین جەمال تەوفیق (2011) ، هاتنا پەیڤێن بیانی بۆ ناڤ زمانێ کوردی ل هەرێما کوردستانێ – عیراق (1991 – 2010) ، نامەیا ماستەرێ ، کۆلێژا ئادابێ، زانکۆیا دهوك.

7- کامل حسن البصیر(١٩٧٩)، زاراوەی کوردی(لێکولینەوە و هەڵسەنگاندن)، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

8- موحسین ئەحمەد مصطفی گەردی(٢٠١٣)، بەهاری ڕەوانبێژی واتاناسی، ڕوونبێژی، جوانکاری، چ١، نارین بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، هەولێر.

9- مەسعود یاسین چەلکی(٢٠١٢)، ڕۆلێ هونەرێن ڕوونبێژیێ د چێکرنا وێنێ هوزانا کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانا حاجی هاشم، هەولێر.

10- هەژار فەقێ سلێمان(٢٠٢٠)، ڕوونبێژی لە شیعری مەحویدا، چاپی دووەم، ناوەندی خاک بۆ چاپ و بلاوکرنەوە.

ب. ژێدەر ب زمانێن بیانی

- ژێدەر ب زمانێ عەرەبی

1- أبي عثمان عمرو بن بحر(الجاحظ)(1998)، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت.

2- السيد احمد الهاشمي (1994)، جواهر البلاغة فى المعاني و البيان و البديع) ، الطبعة المجددة، دار الفكر للنشر و التوزيع، لبنان.

3- احمد مطلوب و كامل حسن البصير(1999)، البلاغة و التطبيق، ط٢، وزارة التعليم العالي و البحث العلمي.

4- أرسطو(١٩٨٩)، فن الشعر، ترجمة: ابراهيم حماده، ط١، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة.

5- أمين أبو ليل(2006)، علوم البلاغة(المعاني و البيان و البديع)، الطبعة الاولى، دار البركة للنشر و التوزيع ، الاردن.

6- بن عيسى بطاهر (2008) ، البلاغة العربية (مقدمات و تطبيقات) ، ط١ ،دار الكتب الجديدة المتحدة، لبنان.

7- بيسونى عبدالفتاح فيود(٢٠٠٤)، علم البيان(دراسة تحليلية لمسائل البيان)، ط٢، مؤسسة المختار للنشر و التوزيع، القاهرة.

8- جان بريفو، جان فرانسوا سابليرول(2010)، المولّد دراسة في بناء الألفاظ، ترجمة: خالد جهيمة ، ط١ ، الفهرسة للنشر، بيروت.

9- زين كامل الخويسكي و أحمد المصري(2006)، الفنون البلاغية، ط١، دار الوفاء للطباعة و النشر ،الاسكندرية.

10- السكاكي(١٩٨٧)، مفتاح العلوم، ط٢، ضبطه و كتب هوامشه: نعيم زرزور، دار الكتب العلمية، لبنان.

11- عاطف فضل محمد(٢٠١١)، البلاغة العربية، ط١، دار المسيرة للنشر و التوزيع، عمان.

12- عبدالجبار جعفر القزاز (1979)، الدراسات اللغوية فى العراق(في النصف الاول من القرن العشرين)، منشورات وزارة الثقافة و الاعلام، كلية الاداب، جامعة بغداد.

13- عبدالعزيز عتيق(2006)، علم البيان، ط١ ، دار النهضة للطباعة و النشر، القاهرة.

14- ....(٢٠٠٩)، في البلاغة العربية(علم المعاني)، ط١، دار النهضة العربية، لبنان.

15- عبدالقاهر الجرجاني(١٩٨٨)، اسرار البلاغة في علم البيان، ط١، دار الكتب العلمية، لبنان.

16- عبلة بن محفوظ(٢٠١٥)، توليد الالفاظ الاوروبية و خصائص بنائها في المنجد، لويس معلوف(١٨٦٧)، رسالة ماجستير، جامعة مولود محمدي تيزي- وزو، الجزائر.

17- عيسى علي العاكوب(2000) ، المفصل في علوم البلاغة العربية (المعاني و البيان و البديع) ،منشورات جامعة حلب، كلية الاداب و العلوم الانسانية، مديرية كتب و المطبوعات الجامعية.

18- محمد الطاهر بن عاشور(١٩٣٢)، موجز البلاغة، ط١، المطبعة التونسية.

19- محمد الهادي عياد(2010) ، الكلمة دراسة في اللسانيات المقارنة ، مركز النشر الجامعي ، دار سحر للنشر ، تونس.

20- محمد حسين علي الصغير(1999)، اصول البيان العربي في ضوء القران الكريم، ط١ ، دار المؤرخ العربي ، لبنان.

21- محمد ربيع(2007) ، علوم البلاغة العربية، ط١ ، دار الفكر ، الأردن.

22- محمد غنيمي هلال(١٩٩٧)، النقد الادبي الحديث، دار النهضة للطباعة و النشر، مصر.

23- محمد هيثم غرة(٢٠٠٧)، البلاغة من منابعها، القسم الثانى، البيان و البديع، دار الرؤية، دمشق- سوريا.

24- محدي صالح السامرائي(1979)، المجاز في البلاغة العربية، ط١، مكتبة دار الدعوة، سوريا.

25- نسيمة الحاج عبدالله(٢٠١٦)، الدراسات البلاغية و علاقتها بعلم الدلالة: دراسة في مفهوم المجاز، اللغويات العربية، الكلية الاسلامية سلانجور، ماليزيا، مجلة الدراسات اللغوية و الادبية، العدد(١) ،ص ١٨٧-١٩٦.

26- وليد ابراهيم قصاب(2014)، البلاغة العربية(علم البيان) ، ط٢ ، دار الفكر، دمشق، سوريا.

- ژێدەر ب زمانێ فارسی

1- ترنس هاوكس(1390)، استعاره ، ترجمه: فرزانه طاهرى ، چاپ چهارم ، چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه ، طهران.

2- جمعي از نوسيندگان(1393)، أيين درست در دانش بلاغت و عروض، تحقيق و ترجمه: د. حميد طبيبان، انتشارات(امير كبير)، تهران.

- ژێدەر ب زمانێ ئنگلیزی

1- Charles Forceville (1996) ،Pictorial Metaphor in Advertising، First Published، by Roatledge، London and New York.

2- Evans، v (2004), The Structure of Time، Language ، Meaning and Temporal Cognition، Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

3- Georg Yule (2010)، The Study of Language، Fourth Edition، Cambridge University Press، New York.

4- Longman (1998)،Dictionary of English Language and Culture، Second edition، England.